

Malý katechizmus a Hlohovec

(K 500. výročiu reformácie)

V polovici 15. storočia bola v Nemecku vyvinutá kníhtlač a táto metóda sa rýchlo rozšírila aj do okolitých krajín. Z nášho pohľadu je dôležité, že kníhtlač sa stala významným nástrojom šírenia reformácie.

Prvá tlačiareň na Slovensku bola založená v Bratislave okolo roku 1480. Asi v roku 1560 existovala tlačiareň v Košiciach. Prvá kniha, vytlačená na Slovensku, ktorá sa dodnes zachovala, bola maďarská Postila Petra Bornemisu vytlačená v Komjaticiach v roku 1573. Prvá kniha v dobovom slovenskom (česko – slovenskom) jazyku bol „*Katechismus Dr. M. Lutheri z Nemeckého jazyka na Slowenský preložený*“. Prekladateľom bol pravdepodobne Severinus Sculteti a kniha vyšla v bardejovskej tlačiarni Dávida Gutgesella roku 1581– odiaľ pochádza názov „Bardejovský katechizmus“.

Iba dva roky po tejto významnej udalosti bola v Hlohovci vytlačená dvojrečový „*Katechismus latinsko - slowensky*“ ktorý pripravil hlohovecký rodák Ján Pruno. Nebol to iba preklad Lutherovho Malého katechizmu, ale Pruno k nemu pridal i ďalšie kapitoly, keďže toto dielo bolo určené najmä pre domáce pobožnosti.

V prvej časti tohto príspevku sa budeme zaoberať autorom „*Katechysmu*“, v druhej časti technickou stránkou tejto udalosti – tlačiarnou, ktorá v tom čase pracovala v Hlohovci.

1. Ján Pruno Hlohovecký (Fraštacký)

Ján Pruno Hlohovecký (*Joannes Pruno Galgociensis*) narodený r. 1560 v Hlohovci po vychodení domácej evanjelickej školy pokračoval v štúdiu na žilinskom gymnáziu ktorého rektorom bol Michal Kolacináš (Colacinas), ktorý si Pruna obľúbil a ich životné cesty sa preplietali. V roku 1576 Ján Pruno spolu so žilinskými spolužiakmi Ondrejom Turským a Jánom Bizáciom odišli do Jihlavy, ktorej latinská škola bola zriadená v duchu ortodoxného luteranizmu a o vysokú úroveň sa zaslúžil najmä Magister Joachim Beckher – Pistorius, ktorý v Jihlave pôsobil štyri roky a potom bol pozvaný za profesora na Univerzitu do Frankfurtu nad Odrou. Pruno s priateľmi sa po roku vrátili, ale už 25. júna 1577 sa s Turským vybrali opäť do Nemecka, kde chceli pôsobiť ako učители. Neboli úspešní, a obrátili sa o pomoc na Michala Neandra, rektora školy v Illefelde, ale ani tam ich neprijali, pretože prijímali iba žiakov, ktorých odporučili patróni školy, kniežatá zo Stolbergu. Pruno s Turským odišli na univerzitu v Jene, ale už 25. apríla 1578 sú vo Wittenbergu. Turský pre nedostatok peňazí sa vrátil do Uhorska, ale Ján Pruno pokračoval v štúdiu vďaka finančnej pomoci Ondreja Balašu majiteľa hradov Makovica, Považská Bystrica a Budimír. Po dvoch rokoch odišiel Pruno na lipskú Univerzitu, kde sa vzdelával v literárnych vedách, v roku 1581 sa vrátil domov a stal sa rektorom hlohoveckej evanjelickej školy. Doma dlho nepobudol, odišiel nazad do Wittenbergu, kde ostal do roku 1583, vrátil sa a pokračoval vo funkcii rektora v Hlohovci. 25. mája 1583 v Trenčíne zomrel jeho bývalý učiteľ Michala Kolacináša a Jána Pruna zvolili za jeho nástupcu. Stal sa teda rektorom trenčianskeho gymnázia, ktoré bolo pod ochranou hradných pánov Thurzovcov a od roku 1581 Imricha Forgáča. Životná púť Jána Pruna skončila nečakane 23. apríla 1586.

Ján Pruno (hlohovecký) bol evanjelický učiteľ, básnik, prekladateľ a vydavateľ. Z jeho diela sa však zachovalo málo a vystačiť musíme so sprostredkovanými informáciami tých, ktorí ešte mali možnosť sa s jeho dielom oboznámiť. Jozef M. Hurban charakterizuje básnický jazyk Jána Pruna nasledovne „*Jeho sloh je vyhladený, čistý, ľahký z ktorého by sa ešte aj teraz mnohý, proti slovenčine brojaci ale česky neznajúci kňaz evanjelický po česky písať učiť*“

mohol“. Bohuslav Tablic mal v rukách Prunov „*Katechismus latinsko slowenský*“, ale ani jeho výtlačok nebol úplný. Tablic píše (v preklade) „...táto kniha obsahuje

1. *štyri časti Katechizmu Dr. M. Luthera, celé dve časti v mojom exemplári chýbajú;*
2. *nasledujú niektoré vyznania viery – a síce Nicejské, Atanáziovo, Konštantínopolské (Carihradské), Efezské a Chalcedónske*
3. *Modlitby*
4. *Piesne.*

Na konci spisu sa nachádzajú latinské hexametre a pentametre, ktoré Pruno v dobovej česko – slovenskej reči znejú ako

*Zoile, zanech svého utrhaní
Při Katechysmu tohoto vydání,
Nebť se to neděje pro zalíbení,
Bud' chvály ňaké v tom vyhledávání.
Sepsání jest pro spasení pobožného,
Těž ke cti a chvále Boha našeho,
Neškod' tedy sobě svým utrhaním,
A tak svědomí svého poškrvněním.
Nebo hance sám sebe zavozuje
Pobožnost spisů svatých nezlehčuje.
I.P.R. (tj. Jan Pruno Rektor)*

V kapitole obsahujúcej piesne sú práce prevzaté z iných kancionálov, napr. „*Hospodine uslyš hlas můj...*“, „*Děkujeme obránce náš...*“, „*Když přijde ta má hodina...*“, ale sú tam uvedené aj jeho pôvodné piesne ako „*Všemohoucí Bože náš...*“, večerná „*Slunce za horu zapadá...*“ pôstna „*Kriste pro naše spasení....*“ v čase vojny „*Všemohoucí věků králi...*“, „*Mocný Bože při slovu svém...*“. Niektoré Prunove piesne prevzal aj Juraj Tranovský do Kancionála. Ako príklad Tablic uvádza pôvodnú Prunovu pieseň:

*Mocný Bože při slovu svém,
Zachovej nás spasitedlném,
zkaz Turky též i bludaře,
odpůrce Kristově víře.*

*Ó Kriste Pane nad Pány,
patř mile na své křesťany,
ukaž moc své božské ruky,
ať tě slavíme na věky.*

*Duše svatý nás potěšuj,
i jednou věrou poděľuj,
a když zde běh dokonáme,
Dejž ať věčný život máme.*

Kníhtlačiarne v druhej polovici 16. storočia

V porovnaní so západnou Európou sa k nám kníhtlač dostáva pomerne neskoro - až v období reformácie. Pokiaľ neboli kníhtlačiarne na Slovensku, naši autori svoje práce tlačili v Krakove, Halle Wittenbergu vo Viedni a v Prahe.

Súčasne s reformáciou začala pôsobiť aj protireformácia a s tým aj obmedzovanie tlače a dovoz kníh zo zahraničia. Nástrojom znižovania produkcie nekatolíckych kníh boli kníhtlačiarne privilegia. Katolícka synoda v Trnave v r. 1560 pod vplyvom tridentského koncilu a pod hrozbou najťažších trestov zakazuje heretické knihy kupovať, čítať alebo uchovávať. V roku 1579 vydal Rudolf II. nariadenie, aby boli zakázané všetky tlačiarne, ktoré nemajú cisárske povolenie (privilegium). Niet divu, že na konci 16. storočia fungovala na Slovensku iba katolícka trnavská tlačiareň založená arcibiskupom Telegdim.

Nekatolícke tlačiarne z tohto dôvodu boli tzv. kočovné – sťahovali sa z miesta na miesto, aby sa vyhli konfiškácii. Fungovať mohli na miestach, kde sa dostali pod ochranu mocných šľachtických rodov. V roku 1573 Imrich Forgáč z Gýmeša vzal pod ochranu na svojom panstve v Komjaticiach kalvínskeho kňaza, spisovateľa a tlačiara Gála (Havla) Husára, ktorý sa so svojou tlačiarňou sťahoval cez Olovár (Óvár), Košice do Debrecína. Husár sa pravdepodobne počas štúdií vo Viedni spoznal s Petrom Bornemisom, s ktorým spomínanú tlačiareň spoluvlastnili. Bornemisa, evanjelický luterský farár, pôsobil v rôznych šľachtických rodinách na Slovensku, najmä u Balašovcov v Balážskych Ďarmotách, kde vychovával veľkého maďarského renesančného básnika Bálinta (Valenta) Balašu. Neskôr sa Bornemisa presťahoval do Šintavy na majetok grófa Júliusa Salmu. a jeho manželky Alžbety Turzovej. Šintava a Hlohovec tvorili v tom čase jedno panstvo a Bornemisa pôsobil aj ako hradný kazateľ v Hlohovci a v rokoch 1576 - 1585 bol superintendentom Matúšovskej superintendencie, ktorú zriadili maďarskí evanjelici a. v. na južnom Slovensku.

P. Bornemisa bol literárne činný. Okrem iného vydal 5-zväzkovú Postilu, ktorej prvý diel vytlačil Husár v Komjaticiach. Krátko nato si Husár a Bornemisa tlačiarenské zariadenie rozdelili a vytvorili dve samostatné dielne. Jedna ostala v Komjaticiach, druhú zriadil Bornemisa v Šintave. K piatemu dielu svojich kázni Bornemisa priložil aj vlastnú prácu nazvanú „Diabolské pokušenia“, ktorá pohoršila nielen katolícky klérus, ale aj patróna, grófa Júliusa Salmu. Bornemisa musel narychlo opustiť Šintavu v decembri 1578 a utiahol sa na Plavecký hrad pod ochranu Štefana Balašu. Na novom mieste Bornemisa obnovil tlačiarenské vybavenie, ktoré kúpil vo Viedni. Je známe, že na Plaveckom hrade ho sprevádzal tlačiar Valentín Manckovič, ale pracoval s ním asi už aj v Šintave. V. Manckovič bol pôvodom Poliak a používal aj latinizované meno Valentinus Farinola. Keď Bornemisa v roku 1584 zomrel, Manckovič zdedil tlačiareň, ktorá krátko fungovala v Rohožníku a v tom istom roku sa presťahovala do Hlohovca, kde bola umiestnená v budove františkánskeho kláštora.

V Hlohovci Manckovič vydal šesť titulov, ako ich zaznamenal J. Čaplovič v „Bibliografia tlačí...“ :

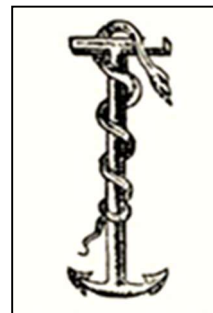
- *Lelki Hartz... (Boj duše...)* od Demetera Siboltiho (kňaz a superintendent v Hlohovci)
- *Halando embernek kisirtetiröl... (Pokusenia smrteľníka...)* Lenárda Vidasa
- *Confessio Fidei et Doctrinae... (Vyznanie viery a nauky...)* od Pavla Kyrmezera (luterský teológ a spisovateľ, narodený v Banskej Štiavnici, +1589)
- *Az Kereztyeni Tudománnac Fő Ágairol... (Knižka o hlavných smeroch kresťanskej vedy...)* od Hieronyma Rauschera, (nemecký luterský teológ, +1569)
- *Katechizmus latinsko-slovenský* Jána Pruna Hlohoveckého – originál sa nezachoval
- *Libellus Exercitorum Poeseos Scholasticorum... (Knižka cvičení učiteľov poézie...)*, Valeriána Madera (učiteľ, kazateľ a básnik, pôsobil v Trenčíne 1580 – 1582).

Ako vidno, Manckovič tlačil knihy v maďarskom, latinskom a česko – slovenskom jazyku a na rozdiel od iných, najmä nemeckých a českých tlačiarní, používal latinku a nie švabach.

Na základe kvality tlačí vyhotovených v Hlohovci možno usudzovať, že tlačiarske zariadenie bolo zásadne obnovené a začali sa používať nové typy písmen, ktoré sa použili neskôr pri tlači tzv. „Biblie z Vizsoly“. Manckovič sa do Vizsoly (asi 35 km južne od Košíc, ale už v Maďarsku) s tlačiarnou presťahoval v roku 1588.

Biblia z Vizsoly, tiež nazývaná Károliho Biblia bola prvá biblia vytlačená v maďarskom jazyku. Preložil ju kalvínsky kňaz Gašpar Károli a vytlačil ju Valentín Manckovič. Károli so spolupracovníkmi začali pracovať na preklade v roku 1586 a skončili o tri roky neskôr. Manckovič začal tlačiť Bibliu 28. februára 1589, práce na vytlačení okolo 750 výtlačkov dokončili 20. júla 1590. Kniha pozostávajúca z troch dielov má 2412 strán a váži okolo 6 kg. Z tejto Biblie sa zachovalo 51 exemplárov, z toho 12 na Slovensku.

Nielen Biblia, ale aj iné knihy boli vytlačené počas 9 rokov pôsobenia Manckoviča vo Vizsoly. Po roku 1599 už niet zmienok o jej existencii. Pozoruhodné je, že Manckovič vo svojich prácach používal štyri druhy osobných typografických znakov, z nich znak v tvare kotvy s hadom používal výhradne on, kým iné, napr. značka Baránok s krížom a knihou“ sa vyskytovala aj na tlačiach vyhotovených napr. v Bardejove.

Najstaršia Manckovičova typografická značka z r. 1580

Literatúra

- Tablic B.: Poezye, díl první, Vacov u Antona Gotliba, Str. 28 – 32 (1806)
- Hurban J.M.: Slovensko a jeho život literárny, Slovenskje pohľadi, Diel I, zväzok 1. str. 30, (1846)
- Bernát L.: Rod Andreja Turského vo svetle jeho denníka. Genealogický-heraldický hlas 18(2) 28 - 37 (2008)
- Rezik J.: Gymnaziológia I. , str. 31 - 37 (Sectio I, caput VI, Schola Galgocziensis) Hlava VI. Škola v Hlohovci
- http://www.ecav-trencin.eu/index.php?page=hist_gymnazium (20.01.2017)
- Hemlík M.: Viri docti Iglavienses (Učení muži jihlavští aneb deset rektorů jihlavské latinské městské školy.) Iglavia docta, svazek VII, Jihlava, str. 22, (2014)
- Kréméry Š.: Dejiny literatury slovenskej. IV. Poézia XVI. Stoletia. <http://www.litcentrum.sk/50295> (20.01.2017)
- Kollárová I.: Dejiny cenzúry od najstarších čias do roku 1740. Kapitoly z dejín knižnej kultúry. Hyper-textová čítanka. (2008) <http://knizna-kultura.webnode.sk/ucebnice/kapitoly-z-dejin-kniznej-kultury/texty/dejiny-cenzury-od-najstarsich-cias/>

- Čaplovič, J.: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do r. 1700. Diel 1. s. 194–196, Martin (1972).
- Novosedlík P.: Turzovci v Hlohovci, str. 29 (28-35) in M. Bebčáková, M.Sedliaková (eds) Turzovci, zborník konferencie, Žilina (2012)
- Kianicová, K.: . Protestantské tlačiarne v dejinách knižnej kultúry na Slovensku. Testimonia Theologica 9(2) 114 – 131 (2015)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Vizsoly_Bible
- Ecsedy J.V., Bánfi Sz., The Bornemisza-Mantskovits Press,
http://typographia.oszk.hu/html/uk/nyomdak/bornmant_uk.htm
- Lehotská, D. a kol.: Hlohovec a jeho okolie, 1.diel, vyd. Obzor, Bratislava 1968, str. 90

Spracoval Bohumil Proksa